

HAL
open science

Geografia linguistica e etimologia: "sens" e "sans" en occitan

Patrick Sauzet

► **To cite this version:**

Patrick Sauzet. Geografia linguistica e etimologia: "sens" e "sans" en occitan. Michèle Oliviéri, Guylaine Brun-Trigaud, Philippe Del Giudice. La leçon des dialectes: Hommage à Jean-Philippe Dalbera, Edizioni Dell'Orso, pp.337-350, 2012, 978-88-6274-416-4. hal-00990550

HAL Id: hal-00990550

<https://hal.science/hal-00990550v1>

Submitted on 13 May 2014

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Geografia linguistica e etimologia : *sens e sans en occitan**

PATRICK SAUZET¹

L'occitan contemporanèu cult utiliza gaireben pas per marcar l'anti-instrumental ('non utilizacion de...') o l'anticomitatiu ('non acompanyament per...') que la preposicion *sens* o d'autres formas amb lo vocalisme -e- (*sensa, sense...*). Aquela causida correspond a l'analisi implicita que la forma *sans* (frequentada dins los parlars eiretats, e realizada basicament [san(z)] o [sɔn(z)]) es un gallicisme, que la lenga literària o un usatge normat deu defugir.

Legissèm aital : "La miá maire me daissèt dins la cort *sens* gausar me potonejar." Bodon, *Catòia* : 6. Ja dins l'òbra de joventut de Bodon, ont l'emplec de la nòrma occitana es plan malsegur, *sens* es la sola forma atestada : "e finirai ben per creire que morirai *sens* amor." Bodon, *Cançon* : 14, 20. Los exemples serián de bon multiplicar. La preposicion *sans* es fòrabandida exactament coma o es *mèma* o *mème*, per las meteissas (!) rasons mas *sens* (!) far levar las meteissas contèstas.

Lo diccionari de Vaissier totun, que descriu la lenga del meteis airal linguistic roergàs que n'es sortit Joan Bodon, coneis pas que las formas que nòta « sons » e « sans » (Vayssier s.v.). E trobam encara dins una edicion de 1948 d'Enric Molin (Mouly) : "*sans* mesurar lo dangièr ni la fatiga" remplaçada dins l'edicion de 1979 per "*Sens* mesurar..." (Molin, *barta* :17). Autre escrivan roergàs, l'abat Besson (Justin Bessou) el, anterior e estrangier a las preocupacions normativas, coneis pas que *sans* (cf. Bessou).

Entreprendrai pas aici de justificar los usatges normatius, nimai de los criticar. Dins cap de lenga, la linguistica descriptiva ganha pas ni a se confondre amb la linguistica normativa, ni a cercar un inutil suplement de legitimitat de la censura ironica de las practicas normativas qu'an, a sa plaça, son utilitat e sa necessitat².

L'exclusion de la forma *sans* dels usatges linguisticament reglats contemporanèus nos servís pas que d'indici d'una analisi recebuda qu'i vei un gallicisme, un manlèu al francés. Ja es la posicion de Robert Karch (Karch 1901 : 40). Es represa per Josèp Anglada "*sans*, quoiqu'il apparaisse dans une charte de 1130, paraît un emprunt français." (Anglade 1921 : 100) e tanben per Juli Ronjat "Les variantes en -a- sont sans doute empruntées au français"

---

* In Michèle Oliviéri, Guylaine Brun-Trigaud & Philippe Del Giudice ed. *La Leçon des dialectes* Hommages à Jean-Philippe Dalbera, Alessandria : Dell'Orsso, 337-350/397.

¹ Aqueste article a beneficiat de l'ajuda preciosa de Guylaine Brun-Trigaud (BCL CNRS Niça) per la concepcion e la mesa al punt de las mapas. Que ne siá mercejada amb gratitud !

² E pòdon rendre servici a la linguistica descriptiva (cf. Brun e Sauzet, *per paréisser*) que per començar s'exprimís pas ela meteissa que dins de formas linguistics codificadas.

(Ronjat 37 : 507, §749). Es en encara la posicion que defend l'FEW (s.v. SINE).

Contra aquel consensus militant e filologic (consensus traversat dins cada cas de regrèts renaissentistas o interpretatius...) assajarem primièr de mostrar qu'es pauc probable per de rasons cronologicas coma geolinguisticas que la preposicion *sans* en occitan siá un manlèu al francés. Prepausarem puèi doas explicacions possiblas de la forma, una etimologica e l'autra fonetica. Acabarem en discutissent lo problèma que pausa aquesta pluralitat de solucions en lo restacant a la question mai globala de las substitucions diversas qu'a conegut lo mot latin SINE dins las lengas romanicas.

Cronologia

L'atestacion fòrça aboriva de la forma *sans* pausa problèma, coma avèm ja vist, a Anglada. Karch cita un "document de 1139" que correspond al document 29 de Brunel 1922 que lo data d'entre 1130 e 1144. S'agís d'un document gavaudanés ont legissèm efectivament "sas logre de ton aver" (7), "sas engan" (9). Anglada deu referir al meteís document en parlant de "carta de 1130". En fach lo recuèlh de Clovis Brunel dona una atestacion encara anteriora. Trobam dins una altra carta de Gavaudan, datada de 1109 (e qu'es benlèu anteriora) : "sas negun retenement" (Brunel 22 : 13,2). S'agís aici dels mai ancians documents del recuèlh. *En fach, los totes primièrs documents, los documents 1 a 5*, que son del sègle 11, de 1034 a 1080, son de documents majoritàriament latins (dins sa notacion), farcits que qualques sintagmas occitans³. Los documents ont l'occitan notat preval començan a la virada dels sègles XI e XII. La forma *sans* es doncas presenta tre las primièiras atestacions d'occitan juridic. En resseguissent las primièiras cartas del volum de Clovis Brunel, trobam encara una atestacion anteriora. Dos documents provençals de 1103 presentan de formas de la preposicion qu'an escapat a l'indèx. Una fa referéncia a Fòs, Ièiras e Ais e presenta la forma *sens* ("sens logre e sens engan" 10, 4), l'autra fa referéncia a Forcalquièr e presenta la forma *sans* ("non se'n desl[i]urarian sans consel del comte" 9, 8). Una altra atestacion precòça de *sans*, absent tanben de l'indèx de Brunel 1922, es dins un document de Gard al limit d'Erau (region de Lunèl), en 1128 : "sanz engan" (25, 7), "sans ton engan" (25, 10). Podèm doncas considerar que dins los tèxtes non literaris la forma *sans* apareis tre los primièrs documents parallèlament a la forma *sens* (cada forma acompanyada de variantas).

La precocitat de las atestacions es una primièira rason per supausar que las formas amb -a- son pas un manlèu al francés. Al sègle XI es de mal entendre cossí e perqué una forma francesa seriá arribada en Roergue, en Gavaudan, en Nauta Provença.

Es interessant de comparar *sans* e los autres manlèus franceses (o censats) relevats per Karch. Las autras formas de Karch son d'una part de formas de Guilhem IX que se sap cossí sa lenga, formada sus l'òrle del domeni d'òc, pausa problèma (aital "chevau" o un

---

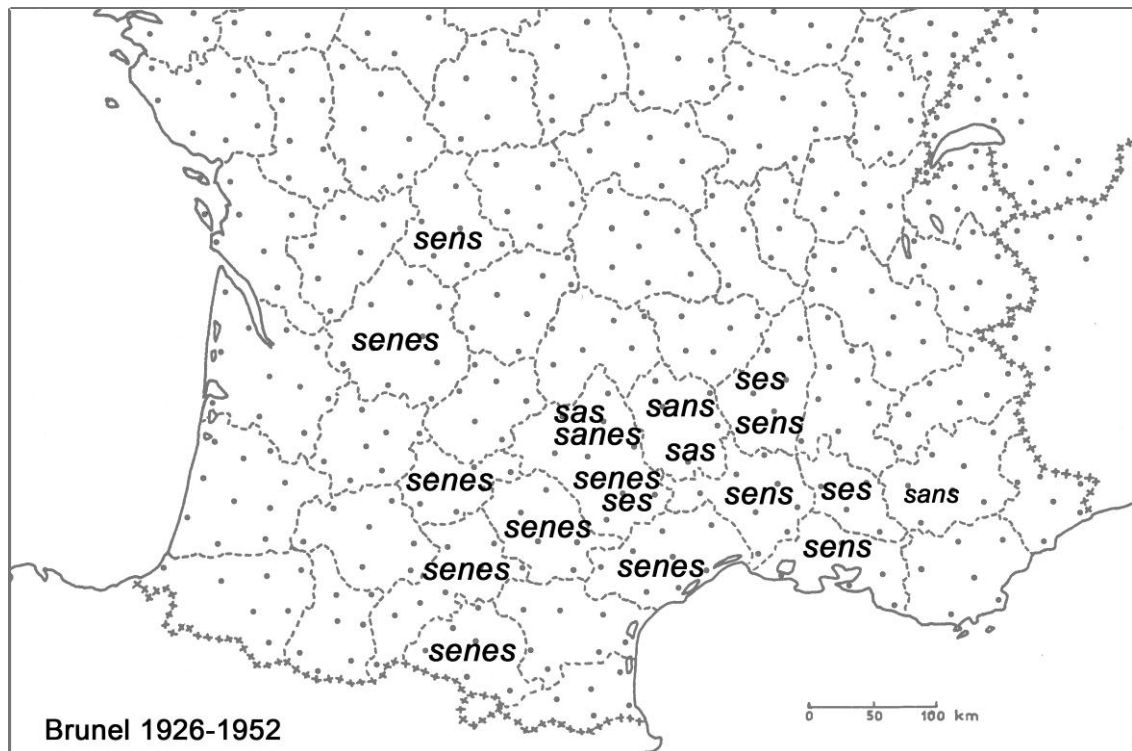
³ Dins una formula que presentarà puèi la forma occitana *sens/sans*, la preposicion apareis en latin : « sine ingan », « sine nulla sua deceptione » (1034) (Brunel 1922 : 2, 41-42).

infinitiu "gabier" a la rima amb "autr'ièr"). D'autres formas pòdon representar una evolucion nòrd occitana, aital las forma diftongadas *mei, fei..* per *me, fe...* que son en cò del Comte de Peitieu e tanben en cò de Bernat de Ventadorn. Dins qualques cases es permés de se demandar s'una explicacion per la fonetica de l'occitan dins un contèxt particular se deu pas defendre (es lo cas notadament de la forma celèbra *jòi* o de la forma *país* o de la forma *ibre* per *iure*, qu'es la forma masculina foneticament esperada per un femenin *iura* se seguissèm las proposicions de Sauzet & Brun-Trigaud 2012). Un tèrme onorific coma *Damridèu*, atestat en occitan del nòrd (Boèci, Ventadorn...) s'es pogut manlevar, coma mai tard se manlevarà *sire* (delai del domeni d'òc e de las premicias de la diglossia). Lo nom *evesque, avesque* es encara un tèrme amb un contengut semantic que pòt justificar lo manlèu : s'agís d'un vocabulari present a la consciéncia dels locutors ont una forma que se tròba valorizada se pòt difusar (se s'agís pas d'una simpla ipercorreccion antibetacista de l'occitan classic).

Un cas que se sarra de *sans* es lo de la preposicion *antre* (per *entre*, Karch 1901 : 30). Mas i a doas diferéncias : d'un costat *antre* es pas contunhat dins la lenga modèrna çò que permet de supausar un manlèu dins una textualitat particulara, d'autre costat *antre* pòt representar un cumul de preposicions : a (e)*entre* coma se'n tròban d'autres (*d'a, d'amb, amb de* o *a senes*, cf. Grafström 1958 : 96).

Lo cas de *sans* seriá doncas isolat, e se se pòt comprene que viatge un mot que designe un objècte o una foncion, un mot qu'acompanhe una innovacion o un prestigi, se veson pas las rasons de manlevar un mot gramatical, del semantisme general e abstrach.

Tanben lo scenari fonetic que supausa lo manlèu es pas sens pècas. Per començar, al moment de las atestacions (amb las primièiras cartas occitanas) de la forma *sans*, l'evolucion [ɛ̃] → [ã] es recenta en francés : se jòga pel domeni d'oïl central a la mitat del sègle XI segon Bourciez (Bourciez 1967 : 79, § 61). Sul pache, a costat de *sans*, trobam en occitan una varianta *sanés*, coma a costat de *sens* trobam *senés*. Cal supausar un manlèu acompanhat d'un desenvolopament analogic, per produsir de formas coma *sanés*, desconegudas del francés (e ont l'-a- supausariá nasalalizacion e desnasalizacion, tipe atestat en francés davant geminada : *femme* [fãmɛ] → [famɛ] (Bourciez 1967 : 80, § 61, II).

Mapa 1 *sens, sans...* dins las cartas occitanas abans 1200

La mapa 1 representa l'ensem de las atestacions de variants de "sens" dins lo recuèlh de Brunèl (Brunèl 1922). La mapa es estat bastida a partir de las donadas de l'indèx completadas de qualques formas citadas çai subre que son d'atestacions ancianas absentas de l'indèx. Se poiriá probablament enriquir lo tablèu en resseguissent totes los tèxtes del recuèlh.

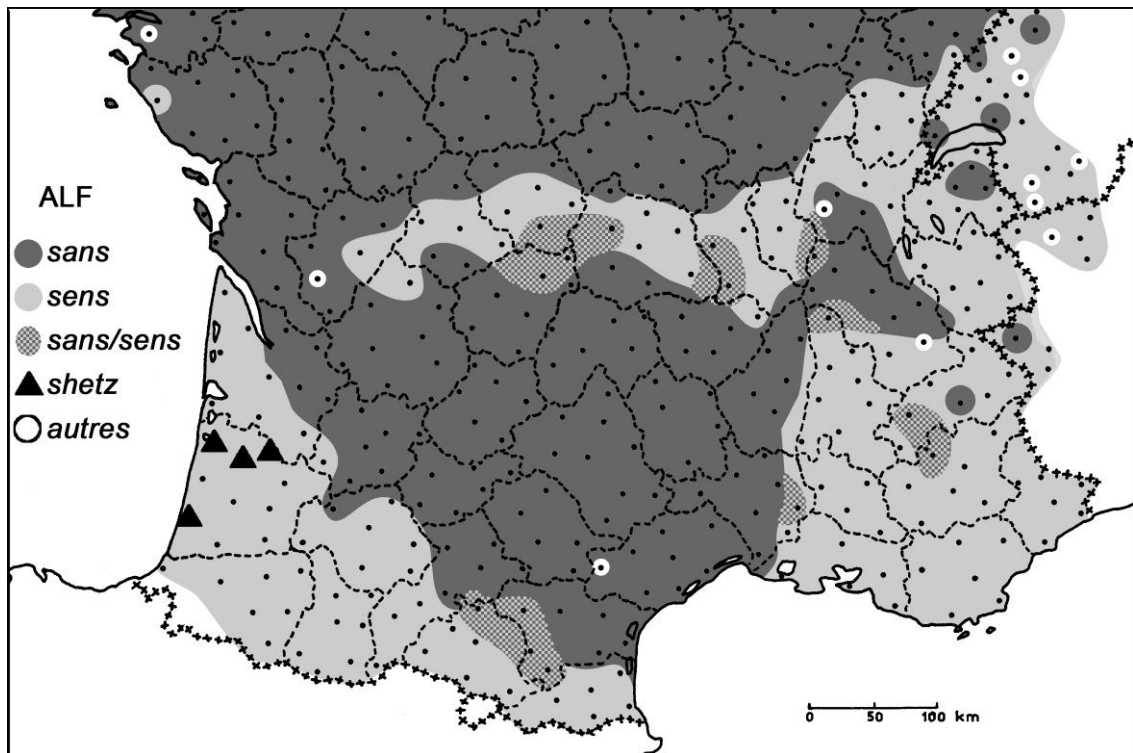
Se vei que Roergue (Avairon en tèrmes modèrnes e administratius) presenta la mai granda diversitat de formas. Cal relativizar la diversitat pel fach que Roergue presenta de luènh lo mai grand nombre de documents dins lo recuèlh de Brunèl. L'imatge es totun coerent e ensenharèl. Ramentem que lo recuèlh de Brunèl recampa pas que de cartas anterioras a 1200 e que son d'originals. Las formas *sas, sans, sanes*, amb *-a-* son presentas tre los primièrs documents, mai que mai dins los airals roergàs e gavaudanés. Trobam tanben una forma *sans* dins la region de Lunèl (ja evocada) e una forma en Nauta Provença dins la region de Forcalquièr. Levat per aquesta darrièra forma, de tot costat las formas en *-a-* fan un blòt central enrodat de formas en *-e-* (*senes* a l'oèst, *sens* e *ses* a l'est). Podèm apondre qu'al nòrd ont las atestacions son pauc espessas e limitadas a l'oèst dins lo recuèlh de Brunèl, los comptes dels Cònsols de Montferrand (Lodge 2006), als sègles XIII e XIV, presentan pas que las formas *sens, sen* o *sent*. Aquesta constatacion mena dirèctament a las rasons geolinguisticas d'acceptar pas de veire un manlèu dins la forma *sans*.

Abans ça que la d'analizar la mapa modèrna de la forma *sans* (segon l'ALF), se pòt apondre a la descripcion de l'estat medieval la resulta de la consultacion de la Concordància de l'occitan medieval (COM, Ricketts 2005). Dins la COM 1, qu'i cap la poesia lirica, *sans* es gaireben absent. S'es pas l'efièch d'una normalizacion del còrpus dels Trobadors pels editors (o poirem veire quand la COM 4 nos donarà lo tèxt complet dels manuscrites dels

trobadors), suggerís que *sans*, absent de la zòna de formacion de la koinè o puslèu de l'acrolècte liric medieval, se n'es trobat puèi sistematicament descaçat. La COM 1 atèsta pas *sans* qu'en cò d'un trobador (Arnaut de Brancalion), d'una trobairitz anonima e dins los lais de lenga mixta editats per Dominique Billy (Billy 1995). Al revege, dins la poesia non lirica de la COM 2 trobam *sans* dins qualques tèxtes narratius (*Aigar e Maurin, Blandin de Cornoalhas*) e mai que mai, e massisament, dins lo teatre Roergàs dels sègles XIV e XV. La geografia de la COM confirma la de las cartas. Tanben l'abséncia de *sans* del còrpus liric a pas pogut mancat d'enfortir la suspicçon d'inautenticitat de la forma, en sabent lo pes e lo prestigi del *Trobar* dins la cultura e los estudis occitans.

Geografia linguistica

La rason geolinguistica per creire *sans* indigèna es son airal. Amb la forma ortografica *sans*, designam tanplan de formas [san(z)] o [sã(z)] amb totes los grases possibles de la nasalizacion coma de formas de tipe [sɔn(z)] o [sɔ̃(z)] ja que dins la zòna concernida /a/ es regularament labializada en [ɔ] davant nasala. L'airal de *sans* es un airal occitan (e francoprovençal dins Isèra) desseparat al nòrd de l'airal francés de *sans* [sã] per una benda - tèunha, mas pauc pèca contunha - de punts qu'an una forma del vocalisme [e], de Charanta a Léger naut en passant per Nauta Vinhana, Cruesa, Corresa, Puèi de Doma. La continuitat de las formas en -a- d'oïl amb las formas d'òc s'establís entre Charanta meridionala e Peiregòrd. Tanben benlèu, per un contacte mai estrech, entre Léger e Léger naut. L'airal occitan de *sans* es centrat sul Massís 'Central' e Lengadòc, naut e bas. Presenta pas brica l'aspècte d'una mapa d'invasion d'un trach nordic (per las vals de Ròse, d'Alièr o de Garona per exemple). La forma *sans* es tanben presenta dins un illon de la zòna occitana alpina, lèumens considerada « conservairitz » e que fa sovent resson dins la conservacion a la montanha lengadociana o alvernhasa. Ja Appel relèva que la zòna occitana de *sans* esperlonga pas la zòna francesa (Appel 1918 : 17 §15, remarca renovelada dins Grafström 1968 : 157).

Mapa 2 *sens, sans...* segon l'ALF

La mapa 2 es establida segon la mapa ALF 1158 « (tu es venu) sans rien », completada per la mapa 189 « sans ça (tu vas tomber) ». Demòran ça que la qualques traucs ont s'es respondut "amb pas res" e "autrament"... Dins un cèrt nombre de cases (plaçats coma se podia esperar al contacte dels grands airals coerents) las doas mapas ALF atèstan de respensas diferentas çò qu'avèm representat dins la mapa 2. A costat de las formas *sens* e *sans* (e variants) representam l'aira de la forma landesa *shetz* ([ʃɛt], [ʃœt] (e mai curiosament [ʃɔt], possiblament per despatalizacion de la vocala "negra" de [ʃœt] après consonanta palatala).

La mapa tirada de l'ALF se religa ben a la mapa establida segon las cartas de Brunel. Mòstra l'airal de *sans* ja present a l'Edat mejana desenvolopat largament dins totas las direccions *sens*, coma avèm dich, rejónher totalament l'airal oïlic de *sans*. Daissa a l'èst e al sud oèst de largas zònas de *sens*, *sense*... A l'èst la preséncia medievala de *sans* a Forcalquièr se pòt religar a l'existéncia d'un airal alpin de *sans*, que dins aquel cas se seriá estequida mentre que son pendent roergàs-gavaudanés s'expandissiá.

Etimologia

Lo resultat fonetic esperat de *sĭNE* en occitan central es *sen* amb *-n* caduca, çò es [se], forma que sembla pas atestada. Levy dona las formas *séns*, *sénes*, *sés*, *sén*, *sénsa* mas pas de formas *sens* *n* ni *s* finala. La forma *sens* es explicada per l'apondeson d'una *-s* que d'adverbiala pòt venir preposicionala (que bon nombre d'advèrbis son tanben preposicions : *après*, *darrièr(s)*, *aban(s)*... cf. Bourciez 1967 : 165, § 160, III).

Se *sans* pòt pas remontar a *sĭNE* (+s) e s'es pas un manlèu a causa de l'istòria e de la geografia linguistica, demòra l'ipotèsi que *sans* venga pas de *sĭNE*.

Una alternativa interessanta a SĪNE es l'adjectiu latin SANUS, SANA. SANUS, -A aviá segur lo sens que *san, sana* consèrva en occitan, que se pòt interpretar coma la possession d'un estat favorable o de qualitats positivas (la *san(i)tat* justament), mas tanben coma l'abséncia de pècas, de decas o de maganhas. Se *sa(n)s* ven de SANUS, *sans engan* seriá primièr SANUS (AB) INGANNO, "desprovesit d'engan" amb una reinterpretacion preposicionala de l'adjectiu. En latin John Rolfe a estudiat un emplec de SANUS AB ont l'adjectiu pren lo sens de "desprovesit de" que met sul camin d'una conversion preposicionala (Rolfe 1899, 1900). L'exemple discutit per Rolfe ven d'Oraci : "Ex hoc ego *sanus ab illis* [scil. *vitiis*] Perniciem quaecumque ferunt mediocribus et quis Ignoscas vitiis teneor"⁴ (Oraci : *sat. I, 4, 129, in Rolfe, 1899*). Se tròban de construccions semblablas amb d'autres adjectius : *pudicus ab, castus ab...* Mai tard trobam : "sanus a cunctis (febribus)"⁵ *Acta Mart. 642* (Rolfe, 1899). En relacion amb SANUS AB, la construccion SANARE AB "purificar, netejar de", se tròba après l'epòca classica : "Deus vivus...ab omni infirmitate sanasset"⁶ Tertulian *Res. Carn. 6*. Trobam mai una forma nominala : "sanitas ab eis malis"⁷ Augustin *Contra Julianum* (Rolfe, 1900). Rolfe conclutz : "it is possible that SANO and SANUS with AB belonged to the language of every day life" (Rolfe, 1900 : 305).

L'etimon SANUS explica dirèctament l'-a. Explica tanben l'-s finala coma conservacion de l'-s de nominatiu puèi de cas subjècte, a partir de construccions ont la non possession s'aplica al subjècte (coma dins l'exemple d'Oraci). Se pòt partir de EGO SANUS AB INGANNO... per donar èu *sans engan...* L'-a finala de qualques formas poiriá esperlongar la preposicion A(B) aglutinada coma AD dins DE USQUE AD → *jusca ~dusca*. Ça que la, la forma *sansa es pas atestada dirèctament que sàpia ieu, mas se pòt admetre qu'es a l'origina, per crosament amb lo produch de SINE, de formas coma *sensa*.

Fonetica

L'ipotèsi del manlèu puèi la recerca d'un autre etimon seguisson de l'ipotèsi que la forma *sans* se pòt pas explicar per la fonetica de l'occitan. Un trach de la fonetica de l'occitan es efectivament la conservacion del timbre de las vocalas latinas davant nasala amb l'excepcion de la neutralizacion (dins l'oest de lo centre del domeni) de l'oposicion entre las vocalas mejanas tibadas e destibadas : -MĒNTUM = -MĒNTE = -*ment* [men(t)], MŌNTEM → *mont* [m'on(t)] puèi [m'un(t)] e PŌNTEM → *pont* [p'on(t)] puèi [p'un(t)]. La vocala mejana anteriora davant nasala, nasalizada o non nasalizada, coneis pas la dobertura característica del francés ([ẽ] → [ã]~[ɑ̃]). La carta ALF 1269 "Le vent" es característica d'aquel punt de vista. Lo domeni occitan a de formas en [en] o [ẽ] mentre que lo domeni francés (dins sa zòna miègjornala) a [ɑ̃]. Lo domeni francoprovençal (o alporodanenc) presenta una situacion mesclada. De la combinason

⁴ « Per tant, ieu soi san (protegit/non tocat/desprovesit) d'aqueles vicis, soi pas ocupat que de vicis ordinaris, quin siá lo mal que pòscan portar, e que los me perdonaràs ».

⁵ « san, net... de tota fèbre ».

⁶ « (que) lo Dieu viu los gariguèsse/debarrassèsse de tota malautiá ».

⁷ « lo fach d'èsser debarrassats/liures d'aqueles mals ».

sĪNE + s sembla doncas que la forma *sens* siá la sola que se pòsca esperar foneticament en domeni d'òc⁸.

Totun se remarcan un cèrt nombre de formas curiosas ja notadas per Josèp Anglada dins lo passatge ont admet, regretosament, de far de *sans* un manlèu (*loc. cit.* : Anglade 1921 :100).

Evòca Anglada un grop de mots occitans ont trobam *-an-* per *en-*esperat :

- : *singlot* / *sanglot* de SINGULTUM ,
- *lançòl* (e *dançòl* segon l'FEW) a costat de *lençòl* (ja en occ. med. cf. FEW s.v. LINTEOLUM),
- *sancer* a costat de *sencer*, *sancièr* per *sencèr*... tanben *sàncer* ... per *séncer*,
- *antre* a costat de *entre* (qu'avèm ja evocat),
- *angiva* per (g)*engiva*,
- *anhir* per *enhir* 'endilhar'.

Anglada cita mai *assag* per *essag*, *sagel* per *segel*... Podèm apondre encara quelques formas :

- *sansonha*~*sansònha* < SYMPHONIA,
- *sanglièr*, *sanglar* a costat de *senglièr*, *senglar* < SINGULARIUM / SINGULAREM (PORCUM),
- *sanflorar*, *sanflorada* (var. *dessenflorar*, *desenflorar*) < *DE + EX + INFLORE,RE,
- la forma *sant crèma* (Mistral : "lou sant crèmo") interpretat coma un sintagma amb l'adj. *sant* (< SANCTUS) pot èsser la remotivacion d'una forma *sancrema eissida del latin SYNCHRISMA n. 'onhement, oncion' (Gaffiot),
- *sansalejar* var. *besieirenca* (donada per Alibèrt, absent de Mistral e non discutida per l'FEW) semanticament especializada al sens d' 'esitar' (a partir de l'idèa de 'negociar, tractar d'afars complèxes o tractar complèxament los afars') de *censalejar*... de *censal* < ar. *SEMSAR* (FEW) 'entremeteire, corrafièr'⁹.

Los faches an pas pro de sistematicitat per permetre de pausar una règla fonologica clara e segura. Se pòt pensar totun en occitan (dins una part de l'occitan) a un condicionament conjunt d'una mutacion de *-a-* a *-e-* per la preséncia d'una coronala precedenta e d'una nasala succedenta (finala de sillaba). Se pòt exprimir per la règla d'abaisament (ABAIS) seguenta :

ABAIS : e → a / # [+cor.] ___ [+nasal] C

---

⁸ Grafström avança, amb una granda prudéncia e pouca conviccion, l'ipotèsi d'una assimilacion de la tonica del regim de la preposicion sus la vocal d'aquela : *sen(e)s engan* → *san(e)s engan* (Grafström, 1958 : 98, § 33). Las rasons eufonicas qu'evòca an poscut, al pus mai, favorizar l'emplec d'una forma apareguda d'un biais independent coma suggerissèm e dificilament la far nàisser.

⁹ En pausant un condicionament fonetic mens estricte poiriam tanben apondre : *çaganhar*, *çaganhejar* a costat de *cigonhar*, *cigonhejar* (l'FEW restaca *cigonhar* a *cigonha* dins lo sens de 'dispositiu (que retipa l'aucèl) per tirar l'aiga d'un potz', mas evòca pas la varianta *çaganhar*, qu'es rejoncha amb los elements d'origina desconeguda.

Podèm supausar lo fenomèn limitat a la posicion atòna. Permet d'explicar lo caractèr non sistematic de las atestacions. Las formas fòrtas *semda* e *sédegue* auràn fach regredir **samdièr per *semdièr* e **sandegat per *sendegat* e conservat lo timbre -e-. La forma se serà per contra poguda conservar s'agissent de raïces ont l'iniciala es pas jamai tonica coma SINGULTUM → *senglot~sanglot*, LINTEOLUM → *lençòl~lançòl* ; SYMPHONIA → *sanfonha → *sansonha*...

Per la preposicion *sans* < SINE+S podèm considerar qu'un emplec proclitic l'a facha tractar coma una atòna. E clarament en tant que preposicion sens emplec tonic, la preposicion mutada aurà pas subit de refeccion dins lo cas qu'aja subit lo cambiament que supausam.

Notem qu'avèm admesa una alteracion de -a finala atòna per una consonanta precedenta en occitan central (una zòna que coneis la forma *sans*). Lo cambiament supausat explica la preséncia de formas esporadicas mas nombrosas coma *abelhe*, *dalhe*, *agace*... etc. per *abelha*, *dalha*, *agaça*... I avèm vista la traça d'un procès fonologic ara abolit (e pas atestat uèi que per de "fossils") d'una assimilacion per l'ataca consonantica de la vocala finala atòna (palatalizacion o coronalizacion) (Sauzet & Brun-Trigaud 2009). Dins los cas present, lo fenomèn seriá a l'invers una dissimilacion, descornalizacion (*sansaleja* per *sensaleja*) o despaltalizacion (*jàngola* per *gingolar*) de la vocala -e- pretonica per una consonanta precedenta coronala (o palatala). La nasala seguenta poiriá favorizar lo cambiament en tant que la nasalizacion tend d'un biais general a rendre mens distints los timbres vocalics.

Malgrat l'abséncia en occitan d'un prossèssus general per alterar la vocala mejana anteriora en contèxt nasal, se pòt supausar un procès mai estrechament condicionat d'abaïssament que s'aplique en particular a la forma SINE+S, e produsisca la forma *sans* dins una larga partida centrala del domeni occitan a costat de las formas de tipe *sens* presenta en Gasconha, en Lengadòc occidental e en Provença.

Lo tròp gasta

L'istòria ni la geografia menan pas a considerar rasonable que *sans* siá un manlèu al francés. La semantica tanpau va pas dins lo sens de l'ipotèsi. Per un mot gramatical, del semantisme abstrach, lo manlèu se pòt concebre dins una situacion de fòrta interferéncia d'emplec de las lengas coma la situacion recenta, diglossica de l'occitan, ont se pòdon observar de manlèus de mots coma *sòf* per exemple dins los usatges eiretats de l'occitan. Per una epòca anciana de vesinatge geografic, sens superposicion sociala, lo manlèu es plausible per un mot coma *dançar* (amb de caracteristicas vesinas de *sans*, foneticament), que pòt viatjar amb de practicas culturalas o de representacions d'aquelas practicas. O es pas per un mot gramatical e abstrach coma *sans*.

Lo problèma ara es qu'avèm doas solucions per remplaçar l'ipotèsi del manlèu. Una de tròp doncas. Es segur que se la solucion fonetica podiá èsser confirmada, rendriá inutila per sa generalitat la solucion lexicala. Garda ça que la aquesta lo meriti de prepausar de pistas d'explicacion autonòmas per la preséncia d'-s finala (-s de cas subjècte) o de variants en -a (formas femininas e conservacion de AB).

Per sortir de la dificultat, considerem lo problèma general de la substitucion del latin SINE :

- en romanés la preposicion a conegut una substucion clara per *fără* < FŎRAS (Bourciez 1947 : 263, §242 d),
- en italian, *senza* es censat èsser sortit de ABSENTIA (Rohlf 1966 : 412, § 291, Rohlf 1969 : 235, § 878) o d'un crosament entre SINE e ABSENTIA,
- en occitan avèm avançada l'ipotèsi d'una substitucion per SANUS.

Apondam que las formas gasconas de tipe *shetz* (cf. Lespy "ches, chetz", Palay, ALF mapa punts 681, 680, 672, 674, 664, la forma es pas comentada ni dins Rohlf 1977, ni dins Massoure 2012) pòdon dificilament sortir ni de SINE, ni de SANUS, ni de ABSENTIA.

Ronjat discutís las formas gasconas amb [ʃ] inicial que considèra coma de dissimilacions de *sens*, *ses* (Ronjat 1932 : 380, § 431 sqq). Las formas gasconas amb [ʃ] inicial son a l'encòp las formas *shetz* e tanben de formas de tipe *shens*. Lo tipe *shens* pòt resultar d'una dissimilacion coma pausa Ronjat, mas pòt tanben èsser la resulta del crosament del tipe *shetz* amb lo tipe comun *sens*. La coexisténcia al punt 674 d'una forma *shetz de* ([ʃɛtdə] en contèxt) e d'una forma *shens d'* ([ʃɛnd]) e mai las formas *shens* plaçadas a l'entorn d'un airal *shetz* fragmentat suggerisson un tipe *shetz* en recuol davant *sens* o puslèu davant la forma ibridada *shens*.

Un etimon possible per la forma *shetz* es SECTUS 'talhat (de)' e doncas 'desprovesit de', semanticament dins la meteissa linha coma SANUS. SECTUS coma SANUS son d'imatges d'agricultura o de cirurgia.¹⁰ Seriam dins un d'aqueles cases que Jean-Philippe Dalbera se n'es apassionat, e n'a mostrada la fegonditat metodologica, de recurréncia metaforica dins la motivacion d'una forma (Dalbera 2006, en particular p. 153 e seguentas "les chaînes de montage du lexique"). Foneticament, SĔCTUS dona sĕits (o sĕitz) [sɛjts] segon lo tractament occidental del latin -KT- en occitan. [ɛ] en contèxt palatal diftonga puèi (cf. *vielh*) per donar *sieitz*. Lo grop [sj] evoluis regularament a [ʃ] en gascon (cf. *sièis* → *shèis*, del latin SĔX). Lo timbre dins lo triftong pòt esitar entre [e] e [ɛ] e de fach trobam [ʃɛt] al punt 681 coma al punt 672, mas [ʃɛt] al punt 672 que supausa [e] (en landés, /ɛ/, realizat [œ] o [ø] segon la "lei de posicion", es l'abotiment de /e/ de l'occitan comun, gascon non landés comprés).

Cossí conciliar la pluralitat d'explicacions de l'occitan *sans* e la pluralitat dels substituïts de SINE?

Ramentem que l'abotiment esperat de SINE en occitan central es *se. Aquela forma deví se redusir encara per elision davant vocala e donar per exemple *s'engan per "SINE ENGANNO". Cèrtas una preposicion pòt èsser leugièira coma son *de* o *a* en occitan (e en romanic en general), coma son de preposicions eslavas (*v(e)*, *z(e)* en chèque). En mai de la leugeiretat, *s(e)* se tròba totun omofòn d'un

---

¹⁰ Se pòt pensar tanben a EXCEPTUS, amb una aferèsi e lo tractament de -PT- coma -CT-. Sens aferèsi e un tractament un pauc diferent, EXCEPTUS pòt èsser a l'origina de la preposicion *eissetz* (*de*) « exceptat, en defòra de » (Levy atestada per exemple dins una carta nimesenca de 1175 : « *eissetz* de mos omes naturals » (Brunel 1922 : 144, 4).

pronom e contextualament de formas del possessiu *son*, *sa* o de l'article *so*, *sa* < IPSUM, IPSAM (residual ja dins l'usatge medieval atestat ; mas segurament concurrent un temps de *lo*, *la* < ILLUM, ILLAM).

En partent d'un flaquitge de la preposicion eissida de SINE, se pòt concebre una convergència de solucions de remplaçament/enfortiment. De "teràpia linguistica" per parlar coma Gilliéron (Gilliéron 1921). D'un costat la preposicion s'es refortida d'elements coma l'-s "adverbial" o una -a presa a *contra* (Ronjat 1937). D'autre costat, de solucions de substitucion an pogut d'ont melhor aparéisser que tanben avián una dimension paronimica. Es lo cas de (AB)SENTIA → *senza* en italian. Serà estat lo cas de SANUS se dins de formas de SINE amb nasala conservada (procliticas davant consonanta coma SUUM → *son*) la sequéncia *se-* passava a *sa-*, foneticament. En gascon occidental la paronomia aurà jogat al profièch de *sèits* < SECTUS que deviá puèi passar a *shètz* e se crosar localament amb la forma *sens* < SINE + s.

La dimension fonetica d'aquestas proposicions manifèsta una propietat interessanta del domeni occitan, son conservatisme actiu. Lo fenomèn fonetic revelat per *sens* e qualques mots pro isolats fin finala, manifèsta un procès d'alteracion vocalica que s'es resolgut sens trebolar lo sistèma vocalic de l'occitan. Parièrament, la centralizacion de las -a finalas atònas, identificada dins Sauzet & Brun Trigaud 2009, es un cas de cambiament fonetic abolit e resolgut en traças lexicalas, mentre qu'auriá pogut modificar lo sistèma de marca nominala (marca del genre) e verbala (marca de las classas verbalas e de las personas) de l'occitan. Se de lengas se fan per lo cambiament partejat (metodologicament de bon constatar per lo linguista), d'autres se fan per un esperit de cloquièr actiu. Lo larg manteniment per l'occitan del sistèma vocalic romanic (sistèma totalament refondut en francés) es pas una simpla inèrcia, mas lo signe d'una establitalat estructurala activa. Se *sans* es estranh, es pas d'èsser vengut de defòra, mas possiblament d'èsser la traça d'un cambiament que se faguèt pas e lo daissèt orfanèl.

Conclusion

Nos trobam doncas davant una certesa : *sans* es en occitan una forma indigèna. Per azard coincidís amb la forma *sans* del francés. Dins cada cas s'agís d'una innovacion : en francés (*pace* Dauzat), l'innovacion es ben probablament fonetica coma per *dens* → *dans*. En occitan, avèm evocada l'esitacion possibla sus sa natura (etimologica, lexicala doncas, o fonetica). Avèm prepausat finalament de resòlver l'esitacion en supausant una conspiracion terapeutica per tornar donar de còrs a una forma *s(e) fragilizada. Qué que ne siá, los dos procès de difusion, lo del francés e lo de l'occitan, se son gaireben rejunts per fusionar sos airals. Lo gaireben es important : coma ja o avián notat Appel e Grafström, encara se destrian dos airals. Sus l'òrle dels domenis d'oïl e d'òc demòra un marge ont la joncion es pas facha e ont sòbran de formas de tipe *sens*.

Retengam doncas d'aquestas reflexions sus *sens* un encaminament de la fonologia a la semantica en passant per l'etimologia d'un costat, una reflexion sus l'areologia dels domenis linguistic

romanics d'autre costat, totas reflexions que mancan pas de far resson a l'encaminament e a las continuitats de la recerca de Jean-Philippe Dalbera.

Fonts

- [Molin, *barta*] = Mouly, Enric (1979) *...e la barta floriguèt*, Tolosa, IEO-Grelh Roergàs (2^a ed.) (e Mouly, Enric (1948) *...e la barta floriguèt*, [Rodés ?], Jeanne Saintier)
- [Besson, *Janet*] = Bessou Abbé J. (1948 [1906]), *Countes de l'ouuncle Janet*, Rodez, E. Carrère (6e ed.).
- [Besson, *Mannon*] = (Besson, Abat Justin) Bessou, Abbé Justin (1977 [1901]), *Countes de la Tatà Mannou*, Rodés, E. Carrère (8^a ed.).
- [Bodon, *Catòia*] = Bodon (1966), *Lo libre de Catòia*, s.l., Lo libre occitan.
- [Bodon, *cançon*] = Oliveira, Élodie de (2012), *La canson del país* [sic] (1948) Édition critique et commentée d'un recueil poétique, Toulouse, Section française de l'Association internationale d'études occitanes (Texte remanié du Mémoire de Master 2 : Linguistique et littérautre occitanes : Paris-Sorbonne (Paris IV), 2007).

Referéncias

- ALF : *Atlas Linguistique de la France* = [Gilliéron & Edmont 1902].
- Alibert, Louis (1965), *Dictionnaire occitan-français, sur la base des parlers languedociens*, Toulouse, Institut d'Estudis Occitans.
- Anglade, Joseph (1921), *Grammaire de l'ancien provençal*, Paris, Klincksieck.
- Appel, Carl (1918), *Provenzalische Lautlehre*, Leipzig, O.R. Reisland (Provenzalische Chrestomathie. Ergänzungsheft, Abriss der Lautlehre).
- Billy, Dominique (1995), *Deux lais en langue mixte : le lai Markiol et le lai Nompar*, Tübingen, Niemeyer.
- Bourciez, Edouard (1947), *Éléments de linguistique romane*, Paris, Klincksieck (4e éd.).
- Bourciez, Edouard e Jean Bourciez (1967), *Phonétique française*, Paris, Klincksieck.
- Brunel, Clovis (1926), *Les plus anciennes chartes en langue provençale*, Paris, Picard.
- Brunel, Clovis (1952), *Les plus anciennes chartes en langue provençale. Recueil des pièces originales antérieures au XIIIe siècle. Supplément*, Paris, A. et J. Picard.
- Dalbera, Jean-Philippe (2006), *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*, Paris, Champion.
- Dauzat, Albert (1938), *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, Larousse.
- FEW : *Französisches Etymologische Wörterbuch* = [Wartburg 1928].
- Gaffiot, Félix (1934), *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Hachette.
- Gilliéron, Jules et Edmond Edmont (1902-1920), *Atlas linguistique de la France*, Paris, Champion.
- Gilliéron, Jules (1921), *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, Champion.

- Grafström, Åke (1958), *Étude sur la graphie des plus anciennes chartes languedociennes avec un essai d'interprétation phonétique*, Uppsala, Almqvist & Wiksells.
- Grafström, Åke (1968), *Études sur la morphologie des plus anciennes chartes languedociennes*, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Karch, Robert (1901), *Die Nordfranzösischen Elemente im Altprovenzalischen*, [sl], [sn] (Tèsi Heidelberg).
- Lespy, Vastin e Paul Raymond (1887), *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*, Montpellier, Hamelin.
- Levy, Emil (1909), *Petit Dictionnaire Provençal-Français*, Heidelberg, Carl Winter.
- Lodge, Anthony (2006), *Les comptes des consuls de Montferrand (1273-1319)*, Paris, École des Chartes (<http://elec.enc.sorbonne.fr/montferrand/>).
- Massoure, Jean-Louis (2012), *Le gascon, les mots et le système*, Paris, Champion.
- Mistral, Frédéric (1882-1886), *Lou tresor dóu Felibrige*, Aix-en-Provence, Ve. Remondet-Aubin.
- Palay, Simin (1963), *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*, Paris, CNRS.
- Ricketts, Peter (2005), *Concordance de l'occitan médiéval (COM 2)*, Turnhout, Brepols (document electronic).
- Rohlf, Gerhard (1966), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. 1 *Fonetica*, Torino, G. Einaudi (trad. de (1949), *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihren Mundarten*. I *Lautlehre*).
- Rohlf, Gerhard (1969), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Vol. 3 *Sintassi e formazione delle parole*, Torino, G. Einaudi, (trad. de (1949), *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihren Mundarten*. III *Syntax und Wortbildung*).
- Rohlf, Gerhard (1970), *Le Gascon. Etudes de philologie pyrénéenne*, Tübingen, Niemeyer et Pau, Marrimpouey Jeune (3e. ed. 1977).
- Rolfe, John C. (1899), On the Construction SANUS AB, *The Classical Review* 13, n° 6, 303-305.
- Rolfe, John C. (1900), SANUS AB Again, *The Classical Review* 14, n° 2, 126-127.
- Ronjat, Jules (1932), *Grammaire istorique (sic) des parlers provençaux modernes* (vol. 2), Montpellier, Société des Langues Romanes.
- Ronjat, Jules (1937), *Grammaire istorique (sic) des parlers provençaux modernes* (vol. 3), Montpellier, Société des Langues Romanes.
- Sauzet, Patric e Guylaine Brun-Trigaud (2009), Una lei fonetica fossila : la palatalizacion de [-a] final atòn en occitan central, *Linguistica occitana* 7 (revue en ligne : <http://www.revistadoc.org>), 57-81.
- Sauzet, Patric e Guylaine Brun-Trigaud (2012), Structure syllabique et évolutions phonologiques en occitan in Mario Barra-Jover et alii (ed.), *Études de linguistique gallo-romane*, Saint Denis, Presses Universitaires de Vincennes, 161-181.
- Sauzet, Patric e Guylaine Brun-Trigaud (per paréisser), Le Thesaurus Occitan : entre atlas et dictionnaires. *Corpus*.
- Vayssier, Aimé (1879), *Dictionnaire patois-français du département de l'Aveyron, Rodez, (s.n.)*.
- Wartburg, Walther von (1928 ...), *Französisches etymologisches Wörterbuch : eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, F. Klopp ; (puèi) Bâle, Helbing & Lichtenhahn ; (puèi) Bâle, Zbinden.